

SHAXSNING QORA UCHLIGI TUSHUNCHASI VA UNING SHAXS
TUZILISHIDAGI O'RNI

FDU "Psixologiya" kafedrası katta o'qituvchisi
Rajabov Murodil Jumaboyevich

Kalit so'zlar: *psixologik ta'sir texnologiyasi, yashirin ta'sir, manipulyativ ta'sir, adresat, manipulyator xatti-harakati, anglanmagan himoya mexanizmi, qaror qabul qilish, uzatilayotgan axborot, emotsional va noverbal fon, kuzatuvchi pozitsiyasishaxslararo munosabatlar, hissiy reaksiya.*

Annatatsiya: *ushbu maqolada manipulyativ ta'sir, ta'sirni amalga oshirayotgan manipulyator harakatlari, manipulyatsiya ta'sirini aniqlash, manipulyativ ta'sirning adresati, histuyg'ularning baholash funksiyasi, «birinchi ko'rish» farazi, shaxslararo munosabatlarda hayotiy tajriba, xavfni anglab yetish, undagi ishtirokchilarni, hodisani oqilona hal qilish haqida so'z yuritilgan.*

Ключевые слова: *черная триада доклинического нарциссизма и психопатии и макиавеллизма, индивидуальные различия, структура и организация компонентов, модели поведения, PSL, PSL-R, «Нет совести», опросник Левенсона, клиническое интервью, диагностика психических расстройств.*

Аннотация: *в данной статье говорится о термине «черная триада», нарциссизме и психопатии и макиавеллизме, «темной» черте, изучении личности в психологии, структуре личности, проявлении личностного поведения.*

Annotation: *black triad of preclinical narcissism and psychopathy and Machiavellianism, individual differences, structure and organization of components, behavior patterns, PSL, PSL-R, "No conscience", Levenson questionnaire, clinical interview, diagnosis of mental disorders.*

Abstract: *this article talks about the term "black triad", narcissism and psychopathy and Machiavellianism, "dark" trait, the study of personality in psychology, personality structure, manifestation of personal behavior.*

Qora uchlik nomi nisbatan yaqinda psixologik atama sifatida fanga kirib keldi. 2002 yilda Britaniya Kolumbiya universitetining kanadalik tadqiqotchilari Delroy Polxus va Kevin Uilyams uchta psixologik xususiyat - klinik bo'lmagan narsisizm va psixopatiya hamda makiavelizm deb atalmish shaxsiyatning salbiy tomon belgilarini tashkil qiluvchi «qora uchligi»ni taklif qilganlar [Paulxus, Uilyams, 2002].

Ushbu sindromga kiritilgan uchta xususiyatning har biri mustaqil tuzilma bo'lib, bu, narsisizm, psixopatiya va makiavelizm o'rtasidagi bog'liqlik tuzilmalarining boshqa shaxsiy xususiyatlar bilan nomuvofiqligida ko'rinadi. Shu bilan birga, uchta «qorong'u» xususiyat bir-biri bilan chambarchas bog'liq bo'lib, ularning har biri u yoki bu darajada shaxsiy ustunlik hissi, umume'tirof etilgan xulq-atvor me'yorlarini mensimaslik, ijtimoiy ustunlik, xudbinlik, boshqalarning muammolariga befarqlik, mehribonlik va empatiya etishmasligi, hissiy sovuqqonlik, shuningdek, boshqalarni aldash, manipulyatsiya qilish va ulardan foydalanish,

tendentsiyasi, egosentrizm kabi yoqimsiz xususiyatlarda ko'zga tashlanadi [Paulxus, Williams, 2002].

Shaxsning qora uchligi xususiyatlarini o'rganish bilan bog'liq muammolar xorijiy tadqiqotchilar (R.Kristi, F.Geys, Eshton, Li,D.Pohlxaus) va rus olimlari (M.S.Egorova, O.V.Parshikova, M.A.Sitnikova, V.V.Znakov, E.T.Sokolova) tomonidan keng o'rganilgan.

Psixologiyada shaxsni o'rganish va aniqlashning ko'plab yondashuvlari muammoning dolzarbligini ko'rsatadi. Shaxs barcha ruhiy jarayonlarga, insoniy holatlarga ta'sir qiladi va xatti-harakatlarda namoyon bo'ladi. Shaxs haqida gapirganda, shuni ta'kidlash kerakki, mavjud ta'riflarni yagona to'g'ri deb qabul qilish hali ham mumkin emas. Ammo barcha tushunchalar uchun umumiy qoidalarni aniqlash mumkin. Ushbu qoidalarga quyidagilar kiradi:

1. Individual farqlarning bir shaxsni boshqasidan ajratib turuvchi sifatlar majmui sifatidagi ma'nosi.

2. Komponentlarning tuzilishi va tashkil etilishining mavjudligi. Shaxsning xulq-atvori, hech bo'lmaganda qisman to'g'ridan-to'g'ri kuzatish mumkin bo'lgan shaxs tomonidan birlashtirilgan deb hisoblanadi. Boshqacha qilib aytganda, shaxs - bu inson xatti-harakatlarini kuzatish natijasida olingan xulosalarga asoslangan mavhumlik.

3. Shaxs va insonning hayot tarixi yoki rivojlanish istiqbollari o'rtasidagi munosabat.

4. Xulq-atvor shakllarining turli vaziyatlarda barqarorligi, o'zgarmasligi va nisbiy doimiyliqi; vaqt va muhitda uzluksizlik (Kjell va Ziegler, 1992).

Shaxsning qanday ishlashini tushuntiruvchi nazariyalar shaxs tuzilishini tavsiflash uchun ishlatiladigan g'oyalarga qarab farqlanadi. Shaxs tuzilishi - bu shaxsni etarlicha batafsil va to'liq tavsiflovchi xususiyatlarning yaxlit tizimi.

Shaxsni tushuntiruvchi barcha nazariyalar uni o'lchashda muammosiga duch kelmoqdalar. Har xil vaziyatlarda shaxsning xulq-atvor namoyon bo'lishining doimiyliqi va barqarorligi g'oyasiga asoslanib, xususiyatlar nazariyasi o'zining maqsadi sifatida odamlarning bir-biridan farq qiladigan asosiy yo'nalishlarini aniqlash, ularning doimiyligini tasdiqlash, inson xatti-harakati bo'lishi mumkin emasligini aniqlaydi. Xususiyatlar nazariyasi G.Allport, R.Cattell va G.Eysencklar tomonidan takif qilingan bo'lib, ilmiy-psixologik tushuncha sifatida odamning turli vaziyatlarda o'zini qanday tutishga bo'lgan barqaror xususiyati yoki moyilligidir.

Empirik tadqiqotlar nuqtai nazaridan, psixopatiya 1970-yillargacha, Robert Xarening Psixopatiya belgilarini tekshirish ro'yxati (PSL) va qayta ko'rib chiqish (PSL-R) bo'yicha kashshof tadqiqoti [14] gacha ilmiy jihatdan o'rganilmagan. R.Xare o'zining «Vijdon yo'q» [15] kitobida ta'kidlaganidek, psixopatlarining psixologik muhim masalalar bo'yicha o'z-o'ziga baho berish so'rovnomasi aniq va ob'ektiv ma'lumotlarni taqdim etmaydi. Shu bilan birga, psixopatiyani Levenson so'rovnomasi (asosiy va ikkilamchi shkala) [16], psixopatik shaxsning tavsifi [17] va shaxsning o'zini o'zi baholash shkalasi [18] kabi aniq asboblardan foydalangan holda o'rganishga harakat qilindi.

Narsissizmni baholash uchun 1979 yilga qadar narsistik shaxs so'rovnomasi yaratilgunga qadar klinik intervyudan foydalanilgan [19]. Ushbu anketadan so'ng, shaxsiyatning buzilishini baholash uchun o'z-o'zidan hisobot beradigan alternativallarni taqdim etish uchun boshqa choralar paydo bo'ldi [20]. Bundan tashqari, ko'pchilikning fikriga ko'ra, yuqoridagi so'rovnoma [22] [23] yordamida aniqlangan mag'rur narsissizmdan farqli o'laroq, «patologik» narsissizmni [23] o'rganish uchun yangi vositalar ishlab chiqilgan.

Makiavelizm hech qachon ruhiy kasalliklar diagnostikasi va statistik qo'llanmasining biron bir sohasida aytilmagan. Bu xususiyat qat'iy shaxsiy tuzilma sifatida qaraladi. Shunday qilib, Mac-IV shkalasi [24] bugungi kunga qadar empirik tadqiqotlarda eng ko'p qo'llanilmoqda [25].

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, qora uchikning barcha xususiyatlari past empatiya, odamning hissiy holatini tan olmaslik va ularga adekvat javob bera olmaslik bilan bog'liq bo'lib, ko'pchilik bu empatiya etishmovchiligi yoki hissiy sovuqlik ekanligini tan olishga tayyor. Qora uchlikning aleksitimiya (odamning ahvolini tushunish, etkazish va og'zaki tasvirlashda qiyinchilik) bilan kuchli aloqasi bor, bu hissiy holatlarni tan olish va tasvirlash qobiliyatiga to'g'ridan-to'g'ri bog'liqdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Макиавелли, Н. Государь Текст. / Н. Макиавелли. М., 1990. – 461 с.
2. Ражабов, М. Ж. (2021). Психоллингвистик жараёнда манипуляциянинг роли. *Инновации в педагогике и психологии*, 4(7).
3. Фрейд З. Я и Оно: Сочинения. – М.: ЭКСМО-ПРЕСС, 1999. – 390 ст.
4. Шампань, П. Делать мнение. Новая политическая игра Текст. / П.Шампань. М., 1997. –335 ст.
5. Шибутани Т. Социальная психология. – Ростов н/Д.: Феникс, 1999. – 544 ст.
6. Шибутани Шопенгауер А. Эристика или Искусство спорить. С-П.,1893. – 67 ст.
7. Доценко Е. Л. Психология манипуляции: феномены, механизмы и защита. – М.: ЧеРо, 1997. – 344 ст.
8. Murodil, R. (2021). The concept of makiavellism in the scientific psychological literature and the degree of mac-scale in a person. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*, 11(5), 1249-1257.
9. Коломинский Я.Л., Березовин Н.А. Некоторые проблемы социальной психологии. – М.: Знание, 1977 – 63 ст.
10. Rajabov, M. J., & Absalamov, E. U. (2020). NLP IN ADVERTISING AND PRINCIPLES OF ITS APPLICATION. In *Психологическое здоровье населения как важный фактор обеспечения процветания общества* (pp. 355-357).
11. Rajabov, M. J., & Rajabova, X. X. (2019). Self-consciousness of students in social and psychological mechanisms. *Theoretical & Applied Science*, (12), 176-179.
12. Пиз А., Алан Гарнер. Язык разговора. Пер. с англ. М.: Смысл, 2000. –52 ст.
13. Rajabov, M. J., & Sotvoldiev, J. M. (2020). INFORMATION-PSYCHOLOGICAL EFFECTS OF ADVERTISING AND BUYER MOTIVATION. In *Психологическое здоровье населения как важный фактор обеспечения процветания общества* (pp. 62-64).
14. Hare R.D.The Hare PCL-R: Some issues concerning its use and misuse // *Legal and Criminological Psychology*. – 1998. – № 3. – С. 101–122.

15. Hare R.D. Without conscience: The disturbing world of the psychopaths among us. – New York: Guilford Press, 1999. – 236 p.
16. Levenson M.R., Kiehl K.A., Fitzpatrick C.M. Assessing psychopathic attributes in a noninstitutionalized population // *Journal of Personality and Social Psychology*. – 1995. – Vol. 68, Is. 1. – P. 151–158.
17. Lilienfeld S.O., Andrews B.P. Development and preliminary validation of a self-report measure of psychopathic personality traits in noncriminal population // *Journal of Personality Assessment*. – 1996. – Vol. 66, Is. 3. – P. 488–524.
18. Paulhus D.L., Neumann C.S., Hare R. D. *Manual for the Self-Report Psychopathy scales*. – 4th ed.. – Toronto: Multi-Health Systems, 2015.
19. Raskin R., Hall C.S. A Narcissistic Personality Inventory // *Psychological Reports*. – 1979. – Vol. 45, Is. 2. – P. 590.
20. Hyler S.E. *Personality Diagnostic Questionnaire-4 (Unpublished test)*. – New York: NYSPI, 1994.
21. Pincus A.L., Ansell E.B., Pimentel C.A., Cain N.M., Wright A.G.C., Levy K.N. Initial construction and validation of the Pathological Narcissism Inventory // *Psychological Assessment*. – 2009. – Vol. 21, Is. 3. – P. 365–379.
22. Miller J.D., Campbell W.K. Comparing clinical and Social-Personality Conceptualizations of narcissism // *Journal of Personality*. – 2008. – Vol. 76. – P. 449–476.
23. Wink P. Two faces of narcissism // *Journal of Personality and Social Psychology*. – 1991. – Vol. 61, Is. 4. – P. 490–497.
24. Christie R., Geis F.L. *Studies in Machiavellianism*. – New York: Academic Press, 1970. – 415 p. – ISBN 978-0121744502.
25. Jones D.N., Paulhus D.L. Machiavellianism // *Handbook of Individual Differences in Social Behavior* / Leary M.R., Hoyle R.H.. – New York: Guilford, 2009. – P. 93–108.
26. Sharofitdinovich, Butayev Baxromjon; Baxtiyorovna, Ahmedova Gulchehra; Internetga qaramlik psixologiyaning obyektivi sifatida, *Ijodkor o'qituvchi*,3,30,270-275,2023